

Ramazan Siracoğlu

Modern.az saytındakı bu yazımızda Ermənistan adlanan dövlətin paytaxtı kimi tanınan İrəvan şəhərinin ermənilər tərəfindən ələ keçirilməsi və onlara tarix boyu havadarlıq edən qüvvələr haqqında bəhs etmək istəyirik. Dərhal qeyd edək ki, bəlkə də, bir çox oxucunun tanımadığı İsrail Ori adlı erməninin (1657- 1711) bu işdə böyük rolu olub. Səfəvilər dövlətinin Sisiyan kəndində erməni məliyinin ailəsində anadan olmuş İsrail Ori (fars mənbələrində Avri- ????) kiçik yaşlarından antitürk ruhunda böyümüşdü. Təsədüfi deyil ki, 1678-ci ildə Avropaya, Avropa dövlətlərindən "zavallı" erməniləri "müsləmanların zülmündən qurtarmaq" üçün hərəkətə keçmələrini gizləncə xahiş gədən 7 nəfərlik nümayəndə heyətinə erməni katalikosu IV Hakoşun xüsusi emissarı kimi məhz İsrail Ori başçılıq etmişdi. Qərbdədir ki, ermənilərin "azadlıq missiyası"na o vaxtı gürcü çarı XI Georgi (1651-1709, fars qaynaqlarında onun ismi Nəvaz xan - ??? - olaraq təsbit edilmişdir) də dəstək vermişdir. Erməni İsrail Ori Parisdə, Vyanada, Venesiyada, Romada konfidensial görüşlər keçirir, ermənilərə yardım üçün Müqəddəs Roma İmperiyasının imperatoru I Leopoldun (1640- 1705), Fransa kralı XIV Lüdovikin (1638- 1715) qəbulunda olur. Avropalılar İsrail Oriyə deyirlər ki, "əlinizdə ermənilərin müsləmanlardan zülm görmələri və buna görə də onlardan ayrı yaşamaq istəmələri barədə yazılı bir sənəd olmadığı üçün sizə yardım edə bilmərik. Bu işdə sizə ən yaxşı Rusiya yardım edə bilər".

İsrail Ori də ona görə 1701-ci ildə Rusiyaya gəlir və rus çarı I Pyotr (1672-1725) görüşməyə nail olur. Görüşdə İsrail Ori, guya, bütün ermənilərin adından yazılmış, əsas məğzini "Sizə yalvarırıq, başına müxtəlif müsibətlər gətirilmiş yazıq millətimizi, ALLAH xatirinə, azad edin. Göydə ALLAHdan, yerdə Sizdən başqa heç kimə gümanımız yoxdur" fikri təşkil edən bir əzi-halı da çara təqdim edir (Bax: ÜQADA, f. 100, 1701-1703 qq., d. 3, II. 30-34). I Pyotr isveçlərlə muharibə qurtaran kimi (Rusiyanın 1700-1721-ci illərdə Baltik dənizinə çıxmaq uğrunda İsveçlə apardığı Şimal müharibəsi) ermənilərə yardım edəcəyinə söz verir. İsrail Ori 1704-cü ildə yardım üçün yenidən Roma Papası XI Klimentlə (1649-1721) görüşür.

Daha sonra İsrail Ori rus çarından xahiş edir ki, erməniləri azad etmək üçün İrana, Şah Sultan Hüseyinin (1668-1726) üstünə mütəliq 25 minlik qoşun göndərsin. Oriyə polkovnik rütbəsi verilir və o, böyük bir dəstəylə 1707-cü ildə İsfahana yola düşür. Məqsəd həm İran şahının fikrini öyrənmək, həm də yol boyu kəşfiyyat aparmaq idi. İsrail Orinin dəstəsinin əsl məramından xəbərdar olan fransız missionerləri İran şahını vəziyyətdən həli edirlər ki, Rusiya Səfəvi torpaqlarında ermənilərə dövlət qurmaq istəyir. İsrail Ori uzun sərgüzaşlardan sonra 1709-cu ildə səfəvilərin o zamankı paytaxtı İsfahana gəlir. İsrail Ori anlayır ki, səfəvilər öz ərazilərində xoşluqla heç vaxt ermənilərə dövlət qurmağa imkan verməzlər. O, kor-peşman geri qayıdanda müəmmali şəkildə Həştər-xanda ölür.

Baş Şimal müharibəsinə qarşı çar I Pyotr da "zavallı" ermənilərin

ona yazdıqları əzi-halı unudur. 1725-ci ildə I Pyotrın ölmesindən sonra hakimiyyətə gələnlərin də başları saray intriqlarına qarışdığından (I Yekaterina, II Pyotr, Anna İvanovna, VI İvan, Yelizaveta Petrovna, III Pyotr) erməni məsələsi bir müddət unudulmuş görünərsə də, ermənilər sakit dayanmır, milli məqsədlərinə çatmaq üçün mümkün olan bütün imkanlarını səfərbərliyə alırlar.

1762-ci ildə II Yekaterinanın (1729 - 1796) hakimiyyətə gəlməsi yenidən ermənilərin ümidlərini qığılcımlandırdı. Ermənilər pravoslav (ortokoks) xristian olmadıqları üçün mitropolit Kiprian (1330- 1406) onları hətta "mürtədlıkdən daha iy-rənc münafiq - qnusneyşe paçe vsəx eresey" olmaqla ittiham et-sə də (Bax: <https://ru.armeniasputnik.am/columnists/20171029/9256166/pereselenie-armyan-v-rossiyu-ili-chto-ekaterina-ii-cdelala-dlya-armyanskogo-naroda.html>) I Pyotrın cənuba doğru

dərəcə həyatı əhəmiyyət daşıyırdı. Ruslar nəyin bahasına olursa-olsun həmin qalanı almaqla qərarlı idilər.

I. F. Paskeviçin (1782- 1856) komandanlığı ilə rusların İrəvan qalasının alınmasında İrəvan qalasındaki ermənilərin də rolu olmuşdur. O vaxtlarda, yəni, 1826-1827-ci il-

qadınları da qaladan aşağıya, Zəngi çayına atırdılar. (Bax: K. Şulqçin. Vzetie Grivani. Sbornik materialov dle opisaniə mestnostey i plemen Kavkaza. Vip. 4. Tiflis. 1884)

İran və Rusiya arasında baş vermiş ikiillik muharibə İranın ağır məğlubiyyətə ilə, 1828-ci ilin 22

1780—1828. University of Minnesota Press, 1980).

Çar Rusiyasının havadarlığı və birbaşa dəstəyi ilə ermənilər köçüb gəldikləri ərazilərdəki yerliləri – türkləri sıxışdırması, özlerini yeni torpaqların dominantı kimi aparması, cəfəng "Böyük Ermənistan" xəyalını gerçəkləşdirmə cəhdləri bu ərazilərin daimi və əzəli sakinlərinin haqlı narazılığına səbəb olurdu. 2 oktyabr 1837-ci ildə Birinci Nikolay Eçmiədzinə (Üç müəzzinə) gələndə, onun qarşısında diz çökmüş erməni arxiyepiskopu Karapetdən nə arzuladığını soruşanda, Karapet belə deyib: "Velikiy Qosudarğ, Tı budğ otiom i zahitnikom Tvoeqo novoqo vernopoddannoqo armənskoqo naroda, moy armənskiy narod Tebe poruçao i Tebe — Qospodu Boqu — Böyük Hökmdar, Sən yeni sadıq təbəələrin – erməni xalqının atası və hamisi ol, mən erməni xalqımı Sənə, Səni də ALLAHa tapşırıram". (Bax: A.D. Eriüov. Prebivanie imperatora Nikolae I v Gçmiadzine i Grivani).

Ermənilər məskunlaşdıqları yerləri dərhal erməniləşdirməyə, o yerlərin ən qədim vaxtlardan ermənilərə məxsusluğunu "isbatlamaq" işinə girişdilər. Ən birinci də, İrəvan sözünün erməni mənşəli olduğunu "sübuta yetirməyə" başladılar.

Nə zaman yaşadığı dəqiqə belli olmayan (bəzilərinə görə, V əsr, digərlərinin ehtimalına əsasən, VII əsr, hətta bir başqa fərziyyəyə görə, IX əsr) Musa Qalanqaytuqlu (qırbat ermənicəsində Movses Xorenatsi) öz kitabında İrəvan toponiminin mənşəyini, guya, Nuh Peyğəmbərin söylədiyi sözlə açıqlamışdır. Tufandan sonra dünya suya qarq olanda yəhudi Həzrəti- Laməkin oğlu şeyxülənbəyi sayılan Nuh Peyğəmbərin gəmisi Ağrı dağının zirvəsində dayananda su basmayan quru torpaq sahəsi görüb və həyəcanından ermənicə (?) "yerevats" deyə qışqırıb, ona görə də burada salınmış şəhərin adı İrəvan olub. Bu ehtimalın, albəttə, həqiqətlə bir bağlılığı yoxdur. Birincisi, Nuh Peyğəmbər niyə öz ana dilində— İbranicə deyil, heç vaxt bilmədiyi ermənicə qışqırmalıydı ki? İkincisi, Ağrı dağının 5137 metr hündürlüyü var, İrəvan isə dəniz səviyəsindən təxminən 1000 (min) metr yüksəklikdədir. Deməli, o zaman Nuh Peyğəmbərin gəmisi Ağrı dağında qərar tutanda, hesabla, İrəvan 4 min metr dərinlikdə, suyun altında qaldığından Nuh Peyğəmbər İrəvan adlandıracağı yeri qatıyın görə bilməzdi. Üçüncüsü, Tövrata görə, Nuh Peyğəmbər dünyanın ilk sakinini Həzrəti- Adəmin 9-cu nəslidir və ulu dedəsinin vəfatından təxminən 1056 il sonra dünyaya gəlib. Tövrata görə isə, Nuh tufanı Nuh Peyğəmbərin 600 yaşında (yəni, miladdan 1656 il əvvəl) baş verib: "And Noah was six hundred years old when the flood of waters was upon the earth" (Bax: Tövrət, Mənsə, 7-ci surə, 6-cı aya).

(ardı gələn sayımızda)

İrəvanı bizdən alan qüvvə Tarix və faktlar nə deyir?

ekspansiya siyasətini davam etdirməyə başlayan II Yekaterina erməni kilsəsinin müstəsna səyi nəticəsində 30 iyun 1768-ci ildə ermənilərə Rusiya imperiyası ərazisində xüsusi imtiyazlar verən fərman imzaladı: "Bütün dürüst erməni xalqı bizim imperator mərhəmətimiz və nəvəşimiz altında tutulsun- Vesğ çestniy armənskiy narod v naşey imperatorskoy milosti i blaqovolenii soderjatğ" (Bax: Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii s 1649 qoda po 19 noəbrğ 1825 q., t. 18, s. 4).

Çar Rusiyasının xarici siyasətində xüsusi əhəmiyyət təşkil edən Şərç məsələsinə öz xeyrinə həll etmək həmişə gündəmdə olub. Bu məslədə onlar ələ keçiriləcək ərazilərdə yaradılacaq Ermənistan dövlətini forpost olaraq dəyərləndirmişdilər. 1825-ci ildə hakimiyyətə gəlmiş I Nikolay da bu mənadə istisna deyildi. 1826-1828-ci illərdə baş vermiş İran- Rusiya müharibəsində İrəvan qalası hər iki tərəf üçün son

lərdə İrəvanın əhalisinin ümumi sayı təqribən 110 mindən çoxdu və bunların 90 minini müsləman idi. Mühasirəyə alınmış qalanı müdafiə etmək üçün Hüseyinqlu xanın qardaşı Həsən xan ermənilərə müraciət edəndə onlar qalanın müdafiəçilərinə kömək etmək əvəzinə qalanı bir neçə yerdən uçurmuşdular ki, ruslar şəhərə asanlıqla girsinlər. Qaladakı erməni topçular qəsdən hədəfdən uzağa atəş acır, faktik olaraq qala müdafiəçilərinin məhdud cəbbəxanasına ziyan vururdular (Bax: Aleksey Şışov. Orden svatoqo Qeorqia. Moskva, 2013, s.338).

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının müəllimi K.Şulqinin yazdığına görə, ruslar İrəvan qalasını 8 gün mühasirədə saxladılar, ermənilər İrəvan qalasını Təpəbaşı adlanan istiqamətdə qala divarını partlatdıqları sonra Paskeviçin əsgərləri qalanı ələ keçirdilər. Qalanı ələ keçirən əsgərlər qala müdafiəçilərinə qarşı çox amansız davranırdılar, hətta xanın hərəmxanasına mənsub

fevralında Türkmənçay sülh müqaviləsinin imzalanmasıyla tamamlandı. Bu müqavilə əsasında rus çarı I Nikolayın fərmanı ilə 21 mart 1828-ci ildə ələ keçirilmiş yeni ərazilərdə erməni bölgəsi – ermənilərin "Haykakan marz" – adlandırılmağa başladığı inzibati ərazi vahidi təşkil edildi.

İlk vaxtlarda "erməni bölgəsi"ndəki ermənilər etnik baxımdan ümumi əhalinin heç üçdə bir hissəsini də təşkil etmirdilər (Bax: Richard G. Hovansian. Armenia on the Road to Independence, 1918, p. 9-10). Lakin qısa zaman içərisində Osmanlı və Qacar xanədanlığı ərazilərindən – İrandan – buraya ermənilərin kütləvi köçü başladı. Məsələn, 1838-ci ildə Persiyadan (İrandan) İrəvana 23 min 568, Naxçıvana 10 min 652; Osmanlı dövləti ərazisindən isə İrəvana 21 min 639 nəfər erməni köçüb gəlmiş, ərazidə ermənilərin sayı bir neçə il ərzində 82 min 377 nəfərə çatmışdı (Bax: Muriel Atkin. Russia and Iran,